

CAMEE DE EPOCĂ ROMANĂ, CU REPREZENTĂRI FEMININE, AFLATE ÎN COLECȚIA MUZEUL DE ISTORIE NAȚIONALĂ ȘI ARHEOLOGIE CONSTANȚA

Ana Cristina GEORGESCU- HAMAT*
Tiberiu POTÂRNICHE*

Cuvinte-cheie: *camee, reprezentări feminine, bijuterii, Moesia Inferior, secolele III- IV p. Chr.*

Keywords: *cameos, female representations, jewelry, Moesia Inferior, 3rd-4th centuries p. Chr.*

Rezumat: *Cele trei camee discutate în articolul de față provin din cercetări preventive făcute la Tomis. Două dintre acestea au fost găsite în morminte, iar pentru cealaltă nu se cunoaște cu exactitate contextul, dar se poate presupune că este vorba despre obiecte de inventar funerar. Toate cameele au fost montate în obiecte de podoabă, doi cercei și un medalion, astfel că pe lângă funcția de a decora bijuteriile, ele mai îndeplineau și o funcție apotropaică, bine cunoscută pentru cameele cu imaginea Medusei și mai puțin cunoscută pentru cameele cu reprezentarea imaginii împărăteselor romane.*

De asemenea, nu trebuie omis faptul că aceste camee îndeplineau și o funcție propagandistică. Motivul producerii cameelor decorate cu reprezentarea împărăteselor, pe scară largă, în timpul lui Marcus Aurelius și a dinastiei Severilor, precum și comenzile imperiale ale lui Constantin cel Mare se leagă de locul special ocupat de provinciile dunărene în propaganda imperială, dar și de politica de legitimizare dinastică¹.

Piesele expuse la muzeul din Constanța au fost integrate prin studiul de față, în cadrul tipologiei aflată în uz pentru Dacia și pentru provinciile din jur. Astfel, piesa cu reprezentarea Medusei se adaugă unui număr de 22 de geme și camee aflate în colecții românești, dintre care 12 cu loc de descoperire cunoscut. De asemenea, cele două camee cu reprezentări de împărătese romane se adaugă celor 40 de astfel de camee, cu loc cunoscut de descoperire, în provinciile de la Dunărea Mijlocie și de Jos.

Piesele gravate cu imaginea împărăteselor au putut fi identificate cu împărătese din dinastia Severilor sau chiar cu Fausta și prin urmare datarea a fost restrânsă pentru

* Ana Cristina GEORGESCU-HAMAT: Muzeul de Istorie și Națională și Arheologie, Constanța; e-mail: anahamat@yahoo.com

* Tiberiu POTÂRNICHE: Muzeul de Istorie și Națională și Arheologie, Constanța; e-mail: tiberiupotarniche2@gmail.com

¹ POPOVIĆ 2010, p. 203-204, 221.

fiicare dintre acestea și anume, medalionul cu camee se datează la începutul secolului al III-lea, în timp ce cameea din cerceul descoperit la Tomis a fost lucrată în primul sfert al secolului al IV-lea, probabil în apropierea datei în care Fausta primește titlul de Augusta.

Abstract: *The three cameos discussed in this article come from the preventive archaeological research from Tomis. Two of these were found in graves, and the context for the other one is not known exactly, but it can be assumed that it is also a funerary inventory object. All the cameos were mounted in objects of adornment, two earrings and a medallion, so that in addition to the function of decorating the jewelry, they also performed an apotropaic function, well known for the cameos with the image of Medusa and less known for the cameos with the representation the image of the Roman empresses.*

It should also not be overlooked that these cameos also had a propaganda function.

The reason for the production of cameos decorated with the representation of empresses, on a large scale, during the time of Marcus Aurelius and the Severan dynasty, as well as the imperial orders of Constantine, is related to the special place occupied by the Danube provinces in imperial propaganda but also to the politics of dynastic legitimation.

The artefacts exhibited at the Constanța museum were integrated through the present study, within the typology in use for Dacia and the surrounding provinces. Thus, the cameo with the representation of Medusa is added to a number of 22 gems and cameos found in Romanian collections, 12 of which have a known place of discovery. Also, the two precious stones with representations of Roman empresses are added to the 40 such cameos, with a known place of discovery, in the Middle and Lower Danube provinces.

The cameos engraved with the image of the empresses could be identified with empresses from the Severan dynasty or even with Fausta, and therefore the dating was restricted for each of them, namely, the cameo medallion dates to the beginning of the 3rd century as well as the earring, while the cameo in the earring discovered at Tomis was made in the first quarter of the 4th century, probably around the date when Fausta receives the title of Augusta.

Introducere

Articolul de față dorește să readucă în discuție câteva piese gliptice cu o deosebită valoare de patrimoniu, din colecția Muzeului de Istorie Națională și Arheologie din Constanța. Este vorba despre trei camee gravate cu imagini feminine și încastrate în bijuterii antice, descoperite în cadrul cercetărilor arheologice preventive efectuate în anticul Tomis.

Deși piesele la care vom face referire au mai fost publicate în 2009² și 2012³ de către Z. Covacef împreună cu un colectiv de autori de la MINA Constanța, considerăm că ele merită o discuție mai aprofundată, necesară atât datorită corelării cu bibliografia europeană, precum și a noilor abordări ale acestui subiect în bibliografia provinciilor apropiate⁴.

² COVACEF 2009.

³ LUNGU, COVACEF & CHERA 2012.

⁴ În zona provinciilor apropiate, discuțiile despre cameele cu portrete feminine au momente bine definite prin apariția articolului A. Dimitrova-Milčeva din 1969, cu privire la cameele descoperite pe teritoriul Thraciei și Moesiei și al sintezei I. Popović, cu privire la astfel de camee pe teritoriul provinciilor dunărene; în România acest subiect a fost abordat punctual în cadrul publicării colecțiilor, ultimul din această serie fiind lucrarea G. Filip cu

Context de descoperire.

Pieseile provin din cercetări sistematice și preventive în necropolele de la Tomis, studiul lor fiind deosebit de important pentru stabilirea cronologiei contextului și mai ales pentru completarea distribuției spațiale a tipului, informații care trebuie aduse la zi cu ajutorul bibliografiei nou apărute.

Ele au fost descoperite în cercetările preventive din Constanța, efectuate în anii 1960' de către colectivul muzeului.

Piesa **cat. 1**, a fost descoperită în 1961 pe str. Cărmidari, cu ocazia taluzării malului, lucrare făcută pentru a consolida linia țărmului în această zonă. Ea face parte din inventarul lui M3 – mormânt de incinerare descoperit în cadrul unei cercetări arheologice a lui V. Barbu⁵. Din păcate, strada Cărmidari nu se mai regăsește astăzi pe planul orașului modern, ea fiind una dintre cele două străzi prăbușite în mare. Din fosta arteră stradală, paralelă cu strada Mircea cel Bătrân și care se întindea până la Biserica Greacă, a mai rămas în prezent doar o porțiune, în spatele blocului turn aflat pe faleza plajei Modern. În zonă, au fost descoperite de-a lungul timpului, mai multe morminte, știut fiind faptul că aici se găsește una dintre necropolele orașului antic, care a funcționat din secolul I și până în secolul al IV-lea p. Chr, fiind numerotată cu III și datată în secolul al IV-lea⁶. În fapt, probabil că în zona aceasta, începând de la incinta timpurie se întindea necropola, notată cu II⁷ și datată în secolele I - III. Marginile ei au fost suprapuse, pe măsura dezvoltării orașului, de construcțiile aferente incintei târzii și de necropola III, datată în secolele IV-V p. Chr.⁸ Reîntorcându-ne la piesa noastră, mai putem spune că ea făcea probabil parte din inventarul depus în mormânt și nu l-a însoțit pe defunct pe rug.

Piesa **nr. cat. 2** are foarte puține elemente de identificare a contextului, fiind menționat doar faptul că a fost găsită în 1964, în cartierul Tomis I. Din punctul de vedere al descoperirilor, cartierul în cauză se află pe zona necropolei II, cu o cronologie cuprinsă între secolele I - III p. Chr, așa cum am menționat și mai devreme. Având în vedere identificarea piesei, ea poate proveni fie dintr-un mormânt de la începutul secolului al IV-lea, fie din orașul roman.

Cea de-a treia piesă provine din cercetările din zona Gara veche-strada Traian, din 1962, bloc D. Acesta se află pe strada Traian, zona fostului restaurant Ciuperca, în interiorul necropolei II. Medalionul face parte din inventarul unui mormânt de inhumație M5, cercetarea fiind făcută de către V. Barbu.

Descriere. Încadrare tipologică și cronologică. Funcționalitate

Pentru a putea discuta despre funcționalitate, cameele prezentate în articolul de față, vor fi analizate din punct de vedere tipologic și cronologic, atât în ceea ce

privire la portretele feminine din sudul Daciei Inferior, vezi DIMITROVA-MILČEVA 1969; POPOVIĆ 2010; FILIP 2018.

⁵ LUNGU, COVACEF & CHERA 2012, p. 40, 41, nr. cat. 35

⁶ BARBU 1961, p. 222-225.

⁷ BARBU 1961, p. 222-225.

⁸ Cf. BĂRBULESCU & BUZOIANU 2012, p. 100- 101. În cercetările desfășurate în 2020 în zona străzii Smârdan; printre mormintele de epocă târzie, a fost identificată o falangă care mai avea încă pe deget un inel cu gemă, gravată cu reprezentarea lui Mercur, gema fiind datată în funcție de calitatea gravării în secolele I-II p. Chr.

privește bijuteriile în care sunt încastrate, cât și al reprezentărilor gravate pe acestea, pentru a restrânge aria de încadrare și a reface, atât cât se poate, informația primară cu privire la contextul și la modul în care ele au fost folosite.

Cele trei piese au fost încastrate în diverse bijuterii, astfel că avem doi cercei și un medalion. Prin urmare, putem afirma, că ele au fost folosite ca obiecte decorative, sporind valoarea obiectelor de podoabă.

Din punctul de vedere al reprezentărilor, în primul caz avem de-a face cu reprezentarea Gorgonei Medusa, iar în două cazuri este vorba despre reprezentări ale unor personaje feminine.

Cercelul **nr. cat. 1** este un cercel de aur care are încastrată o camee cu imaginea Medusei. El are bune analogii la cerceii din aur descoperiți la Drobeta, fiind vorba despre cercei de tip verigă cu casetă⁹ și corespunde tipului III.2.6 în tipologia folosită pentru bijuteriile din Dacia Superior¹⁰, tipului VIB în cea pentru cerceii romani descoperiți în Serbia¹¹, fiind datați în perioada secolelor II - III p. Chr.¹² și mai rar la începutul secolului al IV - lea¹³. Acest tip este reprezentat în Dacia prin două piese din aur descoperite la Drobeta. Ambele piese, la fel ca și cercelul de la Tomis, au același sistem de închidere ochi – cârlig. Una dintre piesele descoperite la Drobeta, a fost datată în secolul al III - lea¹⁴. A doua piesă descoperită aici, cea care oferă analogia piesei noastre, poate fi datată tot în secolul al III-lea, datorită faptului că la decorarea verigii s-a folosit tehnica filigranului¹⁵.

Piesa descoperită la Tomis¹⁶ este un cercel format dintr-o casetă cu o ramă simplă, decorată radial cu impresiuni liniare, rama fiind nefasonată și îndoită pentru a securiza cameea. Pe caseta de formă rotundă și lucrată din foaie de aur, este lipită o bară simplă din sârmă de aur și rotundă în circumferință, îndoită la capete în chip de cârlig și ochi. Cameea este lucrată în agată și are o formă rotundă. Din păcate, datorită faptului că rama este foarte strânsă, tipul de agată nu poate fi identificat cu mai mare precizie. Chipul este gravat în relief prin debitajul stratului alb. Trăsăturile faciale sunt mult schematizate, fiind redată cu ajutorul inciziilor de tip contur, puțin adânci. Au fost incizați astfel, ochii, linia obrazilor care delimitează nasul, precum și tăietura buzelor. Părul înconjoară chipul și este redat printr-o volumetrie descrescătoare, fiind ușor vizibile și foarte schematic redată cele două aripioare. Pe cap două incizii adânci, despart bucla specifică coafurii Gorgonei de restul părului. Adâncimea la care sunt practicate cele două incizii ne duce cu gândul la faptul că acestea sunt tăieturile de încadrare pentru întreaga compoziție, în fapt primele executate. Gravarea, în sine, prezintă un nivel foarte scăzut, fiind vizibil realizată cu efort redus, prin schematizare, fapt care aduce în discuție execuția în serie a unor astfel de piese. Cameea este

⁹ BĂLĂCEANU 2006, p. 80, cat. 9; pl. I-1; HAMAT 2011, p. 149, 270, cat. 256; HAMAT 2012, p. 121; NEAGOE *et alii* 2019.

¹⁰ HAMAT 2011, p. 149, p. 37, cat. 12.

¹¹ MILOVANOVIĆ *et alii* 2006, p. 76.

¹² MILOVANOVIĆ *et alii* 2006, p. 66.

¹³ POPOVIĆ 2001, p. 42.

¹⁴ BĂLĂCEANU 2006, p. 79.

¹⁵ HAMAT 2011, p. 149.

¹⁶ LUNGU, COVACEF & CHERA 2012, p. 40, 41, nr. cat. 35.

asemănătoare cu piesele descoperite pe teritoriul României la Apulum, Micia, Romula, Cotușca, Drobeta, Durostorum, precum și cu piese din colecția Cabinetului Numismatic al Academiei Române.

Folosirea imaginii Gorgonei ca motiv în artă are la bază câteva legende cunoscute. În mitologia greacă, Medusa, numită și Gorgo, este una dintre cele trei Gorgone, cu părul format din șerpi veninoși și a căror privire putea transforma orice ființă vie, sau după unele legende, doar bărbații care o priveau, în piatră. Conform altei legende, Medusa a fost o fată frumoasă posedată de către Poseidon în altarul Athenei, atrăgând astfel mânia zeiței, care a transformând-o într-o zeităteă monstruoasă. După ce Perseu a reușit să o decapiteze, capul acesteia și-a păstrat magia și prin urmare a fost dăruit Athenei, pentru a-și decora scutul, din sângele ei născându-se Pegasus și Chrysaor¹⁷.

Imaginea acesteia în artă a suferit de-a lungul timpului diverse transformări, de altfel tributare dezvoltării și racordării unor variante ale mitului cu realitatea momentului. Într-o primă fază, imaginea capului Medusei a fost integrată în artă prin reprezentarea denumită *Gorgoneion*. Astfel, între secolele VIII - IV a. Chr. apare în prim plan o divinitate semi - umană cu o figură monstruoasă, ochi bulbucați și gură rânjită, având limba scoasă afară. Artă elenistică și apoi artă romană, au transformat *Gorgoneion*-ul grecesc și l-au adaptat nevoilor societății, impunând tipul Medusei cu chip uman. Ea apare acum mai umanizată, cu chipul unei femei frumoase cu părul bogat, dublat de șerpi și aripioare, denumită de către specialiști - Medusa Rondanini. Medusa devine în timp un personaj tragic, aproape uman¹⁸. Discuția despre valențele multiple trebuie să pornească de la rădăcinile multiple ale mitului, considerat a fi unul complex și o sinteză între mitologie și iconografie bazată pe elemente vechi neolitice combinate cu elemente indo - europene și semitice¹⁹.

Într-o lucrare recentă, cu privire la folosirea acestui motiv în arta romană din Balcani, B. Milovanović și J. Anđelković Grasar, au demonstrat că acesta era folosit în special pentru protecția femeilor, ceea ce ar explica prezența cameelor cu acest motiv, montate în diverse bijuterii feminine. Astfel de camee erau folosite pentru a decora inele, medalioane, lanțuri și coliere, precum și cercei²⁰. În unul dintre portretele funerare de la Fayum, datat între 161 - 192 p. Chr., defuncta poartă un colier de aur cu un medalion central cu imaginea, a ceea ce pare a fi, o camee cu reprezentarea Medusei²¹.

Folosită mai ales pentru funcția sa apotropaică, imaginea Medusei a devenit una dintre seriile favorite în gliptica romană, fiind prezentă mai ales pe camee și mai puțin pe intalii. Ea apare aproape întotdeauna sub forma unui cap fără corp, de sine stătător sau ca parte componentă a scenei mitologice, a uciderii ei de către

¹⁷ HAMAT 2020, p. 400-401; LAZAROU & LIRITZIS 2022, p. 48; HESIOD, *Theogony*, p. 270-288; PSEUDO-APOLLONORUS, *Bibliothēke*, 1.10 și 2.4; OVIDIUS, *Metamorphoses*, 4.753-803.

¹⁸ LAZAROU & LIRITZIS 2022, p. 47-48, 51-54, 58.

¹⁹ LAZAROU & LIRITZIS 2022, p. 51.

²⁰ MILOVANOVIC & ANDELKOVIC GRASAR 2017, p. 168; HENIG 1974, p. 20; KARAGLOU 2018, p. 9-10; OVIDIU, *Metamorphoses*, 4.753-803; POPOVIC 1989, p. 54 HAMAT & KOVACS 2020, p. 401.

²¹ Portretul se păstrează la Kunsthistorisches Museum Wien, având numărul de inventar, Antikensammlung, X 301, www.khm.at/de/object/52092196b9/.

Perseus. Studiind cameele descoperite în Moesia Superior, I. Popović a ajuns la concluzia că astfel de bijuterii erau purtate atât din motive apotropaice, cât și ca obiecte de podoabă de prestigiu.

Datorită versatilității, motivul a fost folosit pentru a decora echipamentul militar, bijuterii, în arhitectură, artă (fresce, mozaicuri, sculptură), sau chiar pentru a decora arhitectura funerară (sarcofage, stele funerare, altare), reprezentarea căpătând astfel valențe psihopompe și fiind considerată din acest punct de vedere o protectoare a sufletului sau a locului, reprezentantă a vieții de apoi și a victoriei asupra morții sau asociată cu norocul și aducătoare de noroc pentru cei vii.

Cu o origine atât de veche, nu este de mirare patronajul extins și implicarea acestui tip de reprezentare în multe domenii, de la protecția imediată a posesorului, la protecția casei, a călătoriilor, ei atribuindu-se chiar valențe procreatoare specifice cultului fertilității.

Analogii pentru piesele noastre regăsim în multe dintre provinciile Imperiului; geme și camee gravate cu acest motiv au fost descoperite în diverse locații din Britannia, la Augst în Germania Superior, la Köln în Germania Inferior, în Gallia la Alesia, Metz, Beaurains, Boitray, în Gallia Belgica la Augusta Treverorum, la Viminacium, Margum, Aquae, Osijek, Kavadar și cu loc de descoperire necunoscut în Moesia Superior, la Ratiaria și Novae în Moesia Inferior, descoperiri datate în majoritatea situațiilor în secolul al III - lea p. Chr. Pe teritoriul României, camee cu efigia Medusei au fost descoperite la Libida, Apulum, posibil la Micia, Drobeta, Durostorum, Romula și Cotușca. Alături de acestea, trebuie menționate și gemele și cameele din colecția Cabinetului Numismatic al Academiei Române, publicate de către M. Gramatopol²². În total, 22 de astfel de camee se află în colecțiile românești, iar la 12 dintre acestea cunoaștem locul de descoperire.

În grupul celor două camee rămase, se remarcă două portrete principale, fiecare dintre acestea reprezentând în fapt femei din dinastia imperială.

Cameea **cat. 2²³** este montată într-un cercel complex, de tipul cerceilor candelabru. Astfel de cercei au fost încadrați la Aquincum în tipul VIII - IX, în timp ce pentru teritoriul Bulgariei ei corespund tipului I - II, pentru teritoriul Serbiei tipulului X - XIII, iar pentru Viminacium în special, ei se încadrează în tipul Vd-e, în timp ce pentru Dacia Superior ei aparțin tipului III.2.8²⁴. Ca încadrare tipologică se raportează la o perioadă foarte largă de timp, fiind folosiți din secolul al II - lea și până în secolul al IV - lea. Sistemul de prindere pe ureche al cercelului este constituit dintr-un cârlig. Aceasta este lipit de o casetă ovală din

²² POPOVIĆ 2010, p. 60; MARSHMAN 2015, p. 25; APARASCHIVEI 2018, p. 95; MILOVANOVIĆ & ANDELKOVIC GRASAR 2017, p. 168; KARAGLOU 2018, p. 8; HENIG 1974, p. 20; RIHA 1990, p. 128, Taf. 5/64; KRUG 1981, p. 184, 239, Tafel 52; GUIRAUD 1988, p. 201; POPOVIĆ 1989, p. 65-68; MILOVANOVIĆ & ANDELKOVIC GRASAR 2017, p. 174-175; DIMITROVA-MILČEVA 1979, p. 108-109, no. 311, 313, 317; APARASCHIVEI 2018, p. 96-97; OTA 2020; BĂLĂCEANU 2006, p. 164; TĂTULEA 1994, fig. 36, 1-2; ȚEPOSU-DAVID 1960, p. 531, fig. 1/26; GRAMATOPOL 2011, p. 141, no. 356-359; 687-700, Pl. XVII și XXV-XXVI; HAMAT & KOVACS 2020, p. 401-403.

²³ LUNGU, COVACEF & CHERA 2012, p. 83, cat. 185.

²⁴ HAMAT 2011, p. 151- 152; HAMAT 2019, p. 190-191.

foaie de aur, cu rama evazată și decorată cu caneluri radiale. De casetă, în partea de jos a spatelui, este lipită o bară de care sunt prinse trei pandantive formate din trei fire de aur torsionate, cu câte o piatră de culoare verde (posibil din sticlă), fațetată (cea din mijloc lipsește). Caseta are montată o camee de sardonix cu un bust feminin. Femeia este redată din semiprofil, este îmbrăcată în *stola* și are părul strâns în spatele capului, într-un mic coc la baza gâtului. Gravarea este de calitate medie, detaliile precum valurile părului și demarcarea șuvițelor pe lungime, sau faldurile veșmântului, fiind bine tratate. Detaliile fizionomiei sunt tratate mai sumar, fiind schițate gura, nasul și linia triunghiulară a ochilor. Portretul în sine este ușor de recunoscut. Stilul coafurii este caracteristic atât pentru Faustina Minor și fiica sa Lucilla²⁵, cât și pentru Fausta, înainte de 320²⁶.

Analogii pentru cameea noastră regăsim la două piese, descoperite ambele la Remesiana și prin urmare, nu trebuie exclusă posibilitatea ca piesa de la Tomis să provină dintr-un posibil atelier de la Naissus²⁷, având în vedere mai ales faptul că acestea sunt singurele analogii aproape exacte, pe care le - am găsit în catalogul făcut de către I. Popović și au fost identificate cu portretul Fausteii.

Ultima camee reproduce portretul unor împărătese de secolul al III-lea, membre ale dinastiei Severilor. Cameea descoperită la Tomis poate fi identificată fie cu Plautilla, fie cu Iulia Mamaea sau cu Iulia Soaemias. În ambele cazuri, împărătesele au fost identificate după coafura specifică, dar și după tipul de reprezentare și gravare.

În ceea ce privește primul criteriu de identificare, remarcăm că frizura de tip cască, tipică împărăteselor de la începutul secolului al III - lea și introdusă de către Iulia Domna, apare oarecum modificată în aceste portrete. Părul urmează lina frunții fiind strâns lejer pe cap, urechile rămân libere, iar la spatele capului părul este coafat într-un coc elaborat sub forma unui rulou care este învârtit pe ceafă și urcă pe spatele capului până aproape de creștet, așa cum apare și pe o camee descoperită la Capidava, sau păstrează linia cefeii, așa cum apare în cameea descoperită la Tomis. Datarea celor două piese este dată de identificare și anume, apreciem că piesele au fost lucrate în intervalul dintre 218- 235 p. Chr. Intervalul de folosire este probabil încadrat între anul 218 și finalul secolului al III-lea p. Chr., fără să-l putem restrânge mai mult, în lipsa contextului exact. Se poate remarca însă, că ambele piese par foarte puțin folosite.

Cameea **cat. 3**²⁸ a fost descoperită la Tomis și are analogii cu piese descoperite într-un loc neidentificat de pe Valea Dunării, precum și la Viminacium, Intercisa, Durostorum, Pleven și Ratiaria, dar și în colecția CNBAR²⁹.

Rama este simplă, o casetă din foaie de aur ale cărei margini sunt îndoite prin batere la cald, pentru a forma o bordură. Ea a rămas nefinisată, marginile inegale sunt îndoite pur și simplu asupra cameei, bordura fiind decorată elegant prin gravarea unor liniuțe ușor înclinate care dau impresia de împletitură. Toarta este decorată *au repoussé* cu două nervuri, fiind lipită de medalion. Ca formă și

²⁵ POPOVIĆ 2010, p. 203.

²⁶ POPOVIĆ 2010, p. 201-211.

²⁷ POPOVIĆ 2010, p. 217.

²⁸ LUNGU, COVACEF & CHERA 2012, p. 127, cat. 16.

²⁹ POPOVIĆ 2010, p. 208-209; GRAMATOPOL 2011, p. 175, nr. cat 682.

mod de decorare, rama medalionului se încadrează în tipul V în tipologia alcătuită pentru Moesia Inferior de către I. Popović. Piesele încadrate în acest tip au apărut în secolul al II – lea p. Chr., fiind mai frecvente în secolul al III - lea și s-au păstrat în uz până în secolul al IV - lea³⁰. Cameea de sardonix are o formă ovală, fiind o piesă cu o gravare de calitate și cu o bună încadrare în plan și detalii bine schițate. Șuvițele sunt redată prin linii paralele și adânci, care urmăresc linia frunții, se așează pe tâmpile, fiind date după ureche și formează un ruluu cu marginea împletită, așezat pe ceafă și pe baza gâtului. Împărăteasa este redată din profil, sculptată în stratul alb. Profilul este elegant, cu o mică greșeală de încadrare în câmpul pietrei, în zona nasului, motiv pentru care acesta este ușor turtit. Fruntea este înaltă, urechile sunt redată adecvat, nasul ușor turtit, gura cu buze strânse și o bărbie proeminentă, completează linia sprâncenelor și ochii cu detalii pe pleoape și zona de sub ochi. Gâtul este lung și elegant, fiind redată detaliile stolei, prin faldurile care cad în formă de V, în zona pieptului și a cusăturilor veșmântului.

În ambele cazuri, încadrarea largă, pe baza contextului parțial păstrat, a fost mult redusă prin identificarea reprezentării și prin studiul gravării.

Concluzii

Cele trei camee discutate în articolul de față au fost identificate tipologic și cronologic, atât în ceea ce privește obiectul în care au fost montate, cât și al piesei în sine.

Piesele provin din cercetări preventive făcute la Tomis, două dintre acestea au fost găsite în morminte, iar pentru a treia nu se cunoaște cu exactitate contextul, dar se poate presupune că este vorba tot despre obiecte de inventar funerar. Atât pentru cei doi cercei, cât și pentru medalion, putem fi siguri că sunt parte a unui inventar feminin.

La aceste piese se mai adaugă încă o camee cu reprezentarea fie a Orbianei, fie a uneia dintre soțiile lui Elagabalus, încadrată într-un medalion antic. Aceasta a fost descoperită într-un mormânt la Capidava și nu a fost discutată în articolul de față³¹.

Un alt aspect, care se cuvine menționat, este și faptul că există posibilitatea ca cerceul cu numărul de catalog 1 să fi fost depus singur în mormânt. Existența unui astfel de ritual în cadrul căruia, câte un singur cercel era depus ca și acesta pentru a - l însoți pe defunct în lumea de apoi, este documentată atât la nivelul Daciei, cât și al Moesiei Inferior, dar și în provinciile din jur³². Având în vedere faptul că acesta a fost găsit într-un mormânt de incinerare, este clar că el nu a însoțit - o pe decedată pe rug, fiind depus ulterior ritualului de ardere a corpului. Însă, datorită faptului că știm prea puține despre context, există și posibilitatea ca perechea acestuia să nu fi fost găsită.

Toate cameele, au fost montate în obiecte de podoabă, doi cercei și un medalion, iar pe lângă funcția de a decora bijuteriile, cameele mai îndeplineau și o funcție apotropaică, bine cunoscută pentru piesele cu imaginea Medusei și mai puțin cunoscută pentru cameele cu reprezentarea imaginii împărăteselor romane.

³⁰ POPOVIĆ 1996, p. 137, 139-140, 189.

³¹ COVACEF 2009, p. 466, 470; LUNGU, COVACEF & CHERA 2012, p. 130-131, cat. 22.

³² HAMAT & BOUNEGRU 2016.

De asemenea, nu trebuie uitat faptul că aceste camee îndeplineau și o funcție propagandistică³³, portul imaginii femeilor imperiale era echivalentul unei declarații de apartenență la clasa militară (așa cum sugerează descoperirile de pe limes-ul dunărean), sau chiar la clasa aristocrației municipale și a unui jurământ de fidelitate. Abundența descoperirilor din cele două Moesii și din Dacia a făcut-o pe I. Popović să sugereze faptul că ateliere pentru producerea cameelor cu busturi feminine ar fi putut funcționa la Viminacium, Novae și Durostorum, posibil Naissus, în timp ce alte ateliere funcționau în Thracia și cele două Pannonii, începând din 160 și până la începutul secolului al IV – lea p. Chr³⁴. Repartizarea descoperirilor de camee în cele două Moesii și Dacia, marchează în special centrele militare. Prezența lor sporadică la Bonn, Köln, Niederbieber și în alte așezări din jurul unor centre militare de pe Rin și chiar producerea lor aici confirmă originea danubiană a acestei mode³⁵. Motivul producerii lor pe scară largă în timpul domniei lui Marcus Aurelius și a dinastiei Severilor, precum și a comenzilor imperiale ale lui Constantin cel Mare, se leagă de locul special ocupat de către provinciile dunărene în propaganda imperială, dar și de politica de legitimizare dinastică³⁶. Trebuie amintit și faptul că există păreri diferite în ceea ce privește astfel de piese, M. Henig și A. Dimitrova - Milčeva susțin că o mare parte dintre acestea sunt portrete particulare, folosite ca daruri de dragoste³⁷. Nu suntem de acord cu această afirmație, datorită modelului de dispunere teritorială și socială a cameelor. Cu toate acestea, credem că trebuie luat în calcul factorul modă, portul acestora fiind în fapt un exemplu de modă regională în zona provinciilor danubiene, născută probabil în contrapartidă cu practica cameelor de stat³⁸.

De asemenea, foarte important este și faptul că piesele expuse la muzeul din Constanța au fost integrate prin studiul de față în cadrul tipologiei aflată în uz pentru Dacia și pentru provinciile din jur. Astfel, piesa cu reprezentarea Medusei se adaugă unui număr de 22 de geme și camee aflate în colecții românești, dintre care 13 cu loc de descoperire cunoscut. Cele două camee cu reprezentări de împărăteșe romane se adaugă celor 40 de astfel de camee, cu loc cunoscut de descoperire în provinciile de la Dunărea Mijlocie și de Jos, precum și altor piese de acest fel, publicate în ultimul timp și provenite din cercetările de la Capidava, Romula, dintr-o locație necunoscută în Transilvania, Porolissum și de la Gilău³⁹.

³³ Astfel de portrete, la fel ca și cele ale împăraților, serveau propaganda imperială; importanța unor astfel de sigilii sau portul unor astfel de bijuterii sunt discutate pe larg în articolul lui P. Golyzniak, v. GOLYZNIAK 2013.

³⁴ POPOVIĆ 2010, p. 216-217.

³⁵ POPOVIĆ 2010, p. 217.

³⁶ POPOVIĆ 2010, p. 203-204, 221.

³⁷ HENIG 1995, p. 307; DIMITROVA-MILČEVA 1979, p. 18-19.

³⁸ GOLYZNIAK 2013, p. 55; a se vedea toată discuția cu privire la întrebuințarea portretelor imperiale, pe care autorul o face luând în considerare inclusiv izvoarele literare; Plinius amintește că pentru a avea liberă trecere la împărat se purtau inele de aur cu reprezentarea chipului împăratului < de asemenea sigiliul împăraților, până la Galba, avea reprezentarea lui Augustus, v. PLINIUS, *HistNat.*, 33, 12 și 37, 4 precum și SUETONIUS, *Octavianus*, 50.

³⁹ LUNGU, COVACEF & CHERA 2012, p. 130-131, cat. 22; FILIP 2018; ISAC 2013, p. 506; ȚEPOSU- MARINESCU & LAKO 1973, p. 10; ISAC 2013a, p. 509.

Datorită faptului că în 2010 I. Popovic a reușit să strângă majoritatea acestor camee, piesele noastre au putut fi identificate cu împărătese din dinastia Severilor sau chiar cu Fausta și, prin urmare, datarea a fost restrânsă pentru fiecare dintre acestea în parte și anume, medalionul cu camee se datează la începutul secolului al III - lea, în timp ce cameea din cercelul descoperit la Tomis a fost lucrată în primul sfert al secolului al IV- lea, probabil în preajma datei în care Fausta primește titlul de Augusta.

Un alt aspect important îl reprezintă și faptul că există posibilitatea ca una dintre camee cu imaginea împărăteselor severiene să fi fost lucrate în atelierul de la Durostorum. Cea de-a treia camee, provine mai mult ca sigur din atelierul de la Naissus. Cameea nr. cat. 1 putea fi cu siguranță lucrată local, poate chiar în unul dintre atelierelor orașului. În lipsa unor informații cu privire la producția acestor ateliere, nu putem fi însă siguri de acest aspect.

Cu siguranță, acestea nu sunt ultimele piese de acest fel, descoperite în provinciile danubiene, însă ele completează detalii importante cu privire la statutul acelor *domina*, care locuiau în așezările Moesiei Inferior sau stăpâneau mărgețul Imperiu Roman.

Catalog

1. Cercel (Fig. 1, 2). Nr. inv. 1106 (nr. inv. vechi: II 59217); Aur și Agată.

Constanța [Tomis], 1961, str. Căramidari, taluzare, M3 – incinerare (săpătură V. Barbu).

Dimensiunile piesei: dimensiuni verigă 18x8 mm, grosime bară 1 mm, dimensiuni casetă 12x10 mm, grosime casetă de 6mm, dimensiuni camee de 11 x 9 mm, grosime camee 8 mm, greutate piesă de 1,950.

Piesa este montată într-un cercel format dintr-o casetă rotundă pe verigă de aur; cameea este lucrată în agată, chipul Gorgonei Medusa este redat într-o manieră schematizată.

Datare: Sec. III p. Chr.

Bibliografie: LUNGU, COVACEF & CHERA 2012, p. 40, 41, nr. cat. 35, Pl. XIV.

2. Cercel (Fig. 3, 4). Nr. inv. 4922; Aur, agat și sticlă.

Constanța [Tomis], 1964, cartier Tomis I.

Dimensiunile piesei: lungime totală cu pandantive 20 mm, diametru casetă 8x5 mm, dimensiuni camee 7x5 mm, greutate de 2,870 gr.

Cercelul este de tipul candelabru, cu spinul în formă de S, casetă și pandantive; în casetă este montată o camee cu imaginea Faustei.

Datare: Sec. IV p. Chr.

Bibliografie: LUNGU, COVACEF & CHERA 2012, p. 83, nr. cat. 185; Pl. XXXVII, 185.

3. Medalion-pendantiv (Fig. 5,). Nr. inv. 3714 (nr. inv. vechi: II 59223); Aur și sardonix.

Constanța [Tomis], 1962, gara veche, bloc D; M5 – înhumație (cercetare V. Barbu)

Dimensiunile piesei: lungime totală 25 mm, dimensiuni casetă 20x14 mm, dimensiuni camee de 19x13 mm, greutate de 2,500 gr.

Medalion-pendantiv cu o camee de formă ovală, gravată cu imaginea unei împărătese, identificată fie cu Plautilla, fie cu Iulia Mamaea, Iulia Soemias sau Annia Faustina.

Datare: Sec. III p. Chr.

Bibliografie: LUNGU, COVACEF & CHERA 2012, p. 127, nr. cat. 16; Pl. LXI, 16.

BIBLIOGRAFIE

APARASCHIVEI 2018 – D. Aparaschivei, *Some engraved gemstones of Ibida fortress (Tulcea county)*, în: O. Tutilă, C. Cristescu, N. C. Rîșcuță, A. T. Marc (eds.), *Archaeological Small Finds and Their Significance. Proceedings of the International Symposium from Deva – Geoagiu Băi, 23rd – 25th of March 2017*, Deva, 2018, p. 91–110.

BARBU 1961 – V. Barbu, *Considérations chronologiques basées sur les données fournies par les inventaires funéraires des nécropoles tomitanes*, StCls., 3 (1961), p. 203–205.

BĂLĂCEANU 2006 – M. Bălăceanu, *Podoabe în Dacia Romană*, Craiova, 2006.

BĂRBULESCU & BUZOIANU 2012 – M. Bărbulescu, L. Buzoianu, *Tomis. Comentariu istoric și arheologic*, Constanța, 2012.

COVACEF 2009 – Z. Covacef, *Considerații asupra unor articole de podoabă descoperite la Capidava*, Pontica 42 (2009), p. 465–476.

DIMITROVA-MILČEVA 1969 – A. Dimitrova - Milčeva, *Камеи с женски портретни изображения от първата половина на III в. на н.е.*, Археология 2 (1969), p. 43–50.

DIMITROVA-MILČEVA 1979 – A. Dimitrova - Milčeva, *Antike Gemmen und Kameen aus Archäologischen Nationalmuseum in Sofia*, Sofia, 1979.

FILIP 2018 – G. Filip, *Reprezentări feminine pe două camee din sudul provinciei Dacia Inferior*, Oltenia. Studii și Comunicări. Arheologie-Istorie 25 (2018), p. 97–103.

GOLYZNIAK 2013 – P. Golyzniak, *Who was allowed to see and use gems with portraits of Roman emperors and empresses? - Study based on some specimens from the Constantine Schmidt-Ciażyński collection*, în: P. Kristuf, D. Novák, D. Vokounová Franzeová, P. Tóth (eds.), *Conference proceedings of EAA Pilzen 2013, Student Session (Student Archaeology in Europe)*, Pilsen, 2014.

GRAMATOPOL 2011 – M. Gramatopol, *Geme și camee din colecția Cabinetului Numismatic al Academiei Române*, Brașov, 2011.

GUIRAUD 1988 – H. Guiraud, *Intailles et camées de l'époque romaine en Gaule (Territoire français)*, Paris, 1988.

HAMAT 2011 – A. C. Hamat, *Podoabe și accesorii vestimentare feminine din Dacia. Cu privire specială la Dacia Superior*, Teză de doctorat Universitatea de Vest Timișoara, Timișoara, 2011, (mss.)

HAMAT 2012 – A. C. Hamat, *Podoabe feminine pe teritoriul Drobetei antice. I. Podoabe pentru împodobirea capului și a gâtului*, Drobeta 22 (2012), p. 112–145.

HAMAT 2019 – A. C. Hamat, *Despre cerceii de tip candelabru sau cerceii cu pandantive și casetă, în Dacia Romană*, Banatica 29 (2019), p. 187–206.

HAMAT 2020 – A. C. Hamat, A. Kovacs, *A roman cameo with the representation of Gorgo Medusa from the collection of Botoșani County Museum*, Banatica 30 (2020), p. 399–412.

HAMAT & BOUNEGRU 2016 – A. Hamat, G. Bounegru, *Cerceii de epocă romană descoperiți la Apulum (Alba Iulia)*, Banatica 26 (2016), p. 135–155.

HENIG 1974 – M. Henig, *A roman cameo from Wakefords Copse, Leigh Park, Havant, Hants*, in: *Proceedings of Hampshire Field Club Archaeol. Society*, 31(1974), p. 19-21.

HENIG 1974 – M. Henig, *An Onyx Cameo from Silchester*, *Britannia* 26 (1995), p. 306–308.

HESIOD, *Theogony* – Hesiod, *Theogony*, in: *Perseus Digital Library*, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Hes.+Th.+286> (acc. 01. 12. 2021).

ISAC 2013 – A. Isac, 130. *Cercel cu camee și pandantive, Transilvania, localitate necunoscută*, în: R. Oanță- Mărghitu (ed.), *Aurul și argintul antic al României. Catalog de Expoziție*, București, 2013, p. 506.

ISAC 2013a – A. Isac, 133. *Inel cu camee, Gilău, jud. Cluj*, în: R. Oanță- Mărghitu (ed.), *Aurul și argintul antic al României. Catalog de Expoziție*, București, 2013, p. 509.

ISAC & GAIU 2006 – A. Isac, C. Gaiu, *Roman jewellery from Ilișua. A typological Study (I)*, in: C. Gaiu, C. Găzdac (eds.), *Fontes Historiae Daco- Romanae. Studia in honorem magistri Demetri Protase.*, Cluj- Napoca, 2006, p. 415-431.

KARAGLOU 2018 – K. Karaglou, *Dangerous Beauty. Medusa in Classical Art*, in: *The Metropolitan Museum of Art 75/3*, New York, 2018.

KRUG 1981 – A. Krug, *Antike Gemmen im Römisch-Germanischen Museum Köln, Sonderdruck aus Bericht der Römisch-Germanischen Kommission*, 61 (1981), Frankfurt, 1981.

LAZAROU & LIRITZIS 2022 – A. Lazarou, I. Liritzis, *Gorgoneion and Gorgon- Medusa: A critical research review*, *Journal of Ancient History and Archaeology* 9 (2022) 1, p. 47- 62.

LUNGU, COVACEF & CHERA 2012 – V. Lungu, Z. Covacef, C. Chera, *Bijuterii antice din aur din colecțiile Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța*, Constanța, 2012.

MARSHMAN 2015 – I. Marshman, *Making Your Mark in Britannia. An Investigation into the use of Signet Rings and Intaglios in Roman Britain*, PhD thesis University of Leicester, Leicester, 2015.(mss)

MILOVANOVIĆ *et alii* 2006 – B. Milovanović, A. Raickovic, S. Redzic, *Style – typological distinction and origin of the form of earrings from roman period of Serbia*, *Arheologija i Prirodne Nauke* 1 (2006), p.61- 80.

MILOVANOVIC & ANDELKOVIC GRASAR 2017 – B. Milovanović, J. Anđelković Grasar, *Female power that protects: examples of the apotropaic and decorative functions of the Medusa in roman visual culture from the territory of the Central Balkans*, *Starinar* 67 (2017), p. 167-182.

NEAGOE *et alii* 2019 – M. Neagoe, F. Matei- Popescu, O. M. Neagoe, P. G. Dinulescu, *Pons Traiani Drubeta. Între Hispania și Dacia*, Cluj-Napoca, 2014.

OTA 2020 – R. Ota, *A recently discovered cameo and a few notes on the glyptics from Apulum*, în: O. Tutilă, N. C. Rîșcuța, I. V. Ferencz, (eds.), *Signs and Symbols. The 4th International Symposium on Representations, Signs and Symbols*, Deva, 2020, în curs de apariție.

OVIDIUS, *Metamorphoses* – Ovidius, *Metamorphoses*, în: M.V. Petrescu (trad.), *Ovidiu. Metamorfozele*, București, 1957.

PLINIUS, *Nat.Hist.* – Plinius, *Naturalis Historia, Enciclopedia cunoștințelor din Antichitate*, Iași, 2004.

POPOVIĆ 1989 – I. Popović, *Les camées romains au Musée National de Beograd*, Beograd, 1998.

POPOVIĆ 1996 – I. Popović, *Certain traits of the silver jewelry manufacture in the Central Balkans*, *Starinar* 47 (1996), p. 139-154.

POPOVIĆ 2001 – I. Popović, *Late roman and early byzantine gold jewelry in National Museum in Belgrad*, Belgrad, 2001.

POPOVIĆ 2010 – I. Popović, *Roman cameos with female busts from Middle and Lower Danube*, *Pallas* 83 (2010), p. 203-224.

PSEUDO-APOLLODORUS – Pseudo - Apollodorus, *Bibliothèque*, în: *Theoi Text Library*, <https://www.theoi.com/Text/ Apollodorus1.html> (acc. 01.12. 2020).

RIHA 1990 – E. Riha, *Der Römische Schmuck aus Augst und Kaiseraugst*, Augst, 1990.

SUETONIUS, *Octavianus* – Caius Suetonius Tranquillus, *Octavianus*, în: D. Popescu, C. V. Georoc (trad.), *Viețile celor doisprezece Cezari*, București, 2005.

TĂTULEA 1994 – C. M. Tătulea, *Romula-Malva*, București, 1994.

ȚEPOSU-DAVID 1960 – L. Țeposu-David, *Gemele și cameele din muzeul de arheologie de la Cluj*, în: M. Macrea (ed.), *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, București, 1960, p. 525-534.

ȚEPOSU - MARINESCU & LAKO 1973 – L. Țeposu- Marinescu, E. Lako, *Catalogul colecției de geme romane*, Zalău, 1973.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Gold earring with cameos, MINAC, no. inv. 1106, MINAC photo library;

Fig. 2. Gold earring with cameos - detail, MINAC, no. inv. 1106, MINAC photo library;

Fig. 3. Gold earring with cameos, MINAC, no. inv. 4922, MINAC photo library;

Fig. 4. Gold earring with cameos - detail, MINAC, no. inv. 4922, MINAC photo library;

Fig. 5. Gold medallion with cameos, MINAC, no. inv. 3714, MINAC photo library.

Fig. 1 Cercel de aur cu camee, MINAC, nr. inv. 1106, (fototeca MINAC);

Fig. 2 Cercel de aur cu camee - detaliu, MINAC, nr. inv. 1106, (fototeca MINAC);

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 3 Cercele de aur cu camee, MINAC, nr. inv. 4922, (fototeca MINAC);

Fig. 4 Cercele de aur cu camee - detaliu, MINAC, nr. inv. 4922, (fototeca MINAC);

Fig. 5 Medalion de aur cu camee, MINAC, nr. inv. 3714, (fototeca MINAC).